

ПСИХОЛОГІЧНА СТРУКТУРА ВІРИ ТА МОТИВИ ЇЇ ФОРМУВАННЯ

В статті аналізуються питання стосовно проблем виникнення, формування та значимості релігійної віри як феномена людської психіки, досліджується структура релігійної віри, її предмет, причини і мотивація виникнення релігійних вірувань.

На сьогоднішній день досить актуальною є проблема виникнення, формування та значимості релігійної віри як феномена людської психіки, її впливу на діяльність окремої особистості чи групи людей. Розгляд цієї проблеми дає величезну інформацію як для психології (яка зацікавлена у вивченні цієї проблеми як однієї із значимих загадок людської психіки), так і для релігієзнавства (як проблема формування та функціонування релігійної віри).

Стосовно публікацій з даної тематики, можемо констатувати той факт, що зараз ця проблема не висвітлюється у науковій літературі, а якщо деякі автори (Угринович Д., Лобовик Б.) і говорять про дане питання, то це носить опосередкований характер, тобто в контексті розгляду таких проблем, як свідомість та інші. Тому є доцільним розглянути питання, пов'язані саме з психологічною структурною віри, а також звернутися до поняття мотивації та її значення для формування віри.

Цілі даного дослідження покликанні розкрити суть психологічної структури релігійної віри, обумовити її предмет та об'єкт, розглянути причини формування релігійності взагалі та показати особистісні мотиви формування віри в індивідів.

Для того, щоб зрозуміти, що таке віра, необхідно розглянути її психологічну структуру, виявити її основні компоненти, які допоможуть створити цілісну уяву про ті процеси, що характерні для неї. Розглянемо деякі питання становлення самого визначення віри, що надасть можливість прослідкувати формування розуміння поняття віри.

Найбільш розповсюдженим є визначення, згідно з яким віра - це внутрішній психологічний стан людини, який характеризує відношення останньої до предмету віри.

В структуру віри входить три компоненти: внутрішнє "я" - особистості, образ предмета та ті зв'язки, які поєднують попередні два компоненти. Внутрішнє "я" це не що інше, як усвідомлення особою самої себе (інтелектуальний розвиток, почуття, емоції, самооцінка і т. і.). Коли людина сприймає будь-який об'єкт, зрозуміло, що в її свідомості обов'язково з'являється певна чуттєва оцінка предмета сприйняття, що ж стосується образу самого предмета сприйняття, то він може повністю або частково відповідати своїй суті, а можливо і взагалі бути плодом уяви. Не дивлячись на це, віруючий сприймає цей образ як істинний, адже досить швидко сприймається певний образ, коли він для суб'єкта носить психологічно значимий характер. Після раціонального осмислення віра перетворюється на значимий компонент свідомості.

В залежності від того, який фактор, емоційний чи раціональний, домінує у свідомості особи, віру можна розділити на три види. Перший вид віри пов'язаний з пануванням почуттів - і називають її емоційно-чуттєвою вірою (її можна назвати ще і сліпою вірою), тому що панування емоцій безграничне і не контрольоване розумом. Це в свою чергу веде до формування ілюзійної уяви про те чи інше явище. Другий тип має понятійно-логічний підхід, що допомагає утримувати емоції в певних межах, таку віру називають вірою міркування. Вона характерна для тих, хто усвідомлено намагається контролювати свої емоції, або ж притаманна для тих у кого емоційна сфера досить слабо розвинена і знаходиться на другому плані. І третій тип характерний для тих людей, у кого тісно взаємопов'язані чуттєві і логічні моменти, така віра отримала назву розумної віри: вона знаходиться в згоді з принципами розуму.

Характеризуючи ступінь глибини віри, звертають увагу на такі моменти, як: часто чи ні людина відвідує церкву, чи виконує релігійні обряди і т. ін. Інколи людина взагалі не має ані найменшої уяви про віру, але дотримується вище перелічених моментів, віддаючи данину традиції. Впевнитися в дійсному ступені глибини віри дозволяє такий показник, як довіра: довіра священнослужителям, церкві і т. д., тому необхідно звернути увагу на такі елементи, як сліпа чи розумна довіра, зовнішня чи внутрішня згода.

Досить частими бувають випадки, коли людина приймає певний спосіб дії лише на словах, а робить все зовсім по-іншому. Така віра є досить розповсюдженою на даному етапі розвитку суспільства. Слухаючи проповідь, людина внутрішньо погоджується зі сказаним, проникається його змістом, але коли йде мова про практичне застосування певних речей, то виникають особисті інтереси, котрі стають на заваді реалізації попередніх ідеалів. В цьому випадку віруючий досить безболісно може відійти від віри або ж замінити її на іншу.

Говорячи про внутрішню згоду у вірі, можна зазначити, що зв'язок особистості з системою віри торкається внутрішніх принципів особи. Для віруючої людини - це іманентно присутні принципи існування. Якщо відбувається радикальне руйнування цієї системи, то відбувається і руйнування самої особистості. Так, ще в період Реформації М. Лютер писав: "Я часто казав, що Бог по відношенню до людей є таким, яким він мислиться, яким ти мислиш собі Бога, в якого віриш, таким ти його маєш"[1:72]. Таким чином, він намагається показати внутрішній зв'язок віруючого з Богом.

Звернемо увагу на такі показники релігійної віри, як сліпа і розумна довіра. Критерієм оцінювання глибини релігійної віри при розумній довірі виступає ступінь розуміння, сліпа ж довіра виключає розуміння, основа такої довіри - це навіювання і наслідування. Наприклад, дитина у віруючій сім'ї спочатку тільки наслідує батьків і абсолютно не розуміє значення тих обрядів та молитов, що відправляються в родині і не проникає в суть цих проблем, а надалі така віра перетворюється найчастіше в звичку.

Розумна довіра має в своїй основі інтуїцію, чуттєві переживання і т.д. Суть такої довіри полягає в тому, що вона знаходиться у відповідності з принципами розуму, спостереження та досвіду. Досить важливим елементом тут є ще й той факт, що людина повинна розуміти те, чому вона довіряє.

Важливим є питання стосовно предмета та об'єкта релігійної віри. Сприймаючи будь-який предмет, а точніше об'єкт, в свідомості людина залишає лише уяву про нього. У своїй свідомості людина надає об'єктові суб'єктивних характеристик (їх комплекс залежить від багатьох факторів, пов'язаних з індивідуальним розвитком особистості), надалі цей об'єкт в реальності буде сприйматися лише через призму суб'єктивної оцінки, але така оцінка може відповідати, а може й ні, сутності предмета сприйняття, тому даний аспект необхідно обов'язково враховувати в ході аналізу віри. Віра показує, що людина, фактично, вірить не самому об'єктові, а тій моделі, що створена в свідомості, і надає ті якості об'єкту, що сформувалися в уяві, звідси випливає, що предметом віри є уявлення або мислена модель, що створюється у свідомості особистості.

Стосовно релігійної віри можна зазначити, що її об'єктом є відображення певних моментів природного та соціального середовища, а також різноманітні явища. Предметом релігійної віри є відображення об'єкта, що виникає у свідомості людини. Особливістю предмета релігійної віри є те, що це уявлення, образи та ідеї надприродного, такі уявлення, образи та ідеї виникають у свідомості релігійної людини за допомогою різноманітних культових обрядів; особливе значення має молитва, котра допомагає людині звертатися до Бога чи інших святих.

Відносно самої релігійної віри предмет не є чимось зовнішнім, а виступає як внутрішня складова такого почуття: викликаючи емоційну реакцію, він стає змістом віри, котра таким чином перетворюється на цілісне психологічне утворення. Для того, щоб уявлення про надприродне стало змістом віри, конче необхідно розглядати його як реально існуюче, тобто створити особистий образ, сформувати суб'єктивне уявлення, котрі, в свою чергу, перш за все відповідають потребам індивідуальної свідомості і не передбачають об'єктивної перевірки.

Так, релігійна віра визнає, що, крім реального, матеріального світу, існує ще світ Бога, надприродних сил, явищ. Яскраво цю формулу виразив Фома Аквінський; він говорив, що Всесвіт являє собою ієрархію ступенів буття: нижчий ступінь цієї ієрархії становить матерія, природа; вищий ступінь - абсолютна божественна свідомість, яка творить світ і управляє ним. Там, на вищому ступені існують інші закони, котрі для нас, для нашого розуму є недоступними, тому Бог як предмет релігійної віри є абсолютно непізнаним і недоступним для пізнання, в нього можна тільки вірити.

Віра виникає у людини тільки тоді, коли вона зацікавлена у предметі своєї віри. Цей предмет повинен викликати як емоційну, так і аксіологічну реакцію, звідси випливає, що віра як складне індивідуально-суспільне явище має свої соціально-психологічні особливості.

Перше, на що на що варто звернути увагу, це те, що важливу роль під час виникнення віри відіграють почуття. Предмет віри викликає певну особистісну зацікавленість особи, це в свою чергу, реалізується в емоційній сфері і викликає певні почуття і переживання. Палітра цих почуттів досить різноманітна за змістом, інтенсивністю реалізації, але без емоційного забарвлення віра є неможливою.

Віра неможлива без особистісної оцінки свого предмета (найчастіше ця оцінка носить позитивний характер), дана оцінка може мати позитивний чи негативний характер, але вона обов'язково присутня і накладає певний відбиток на свідомість суб'єкта віри. Віра також передбачає активне ставлення особистості до предмета віри, а тому впливає на вольові процеси і тим самим корегує поведінку людини.

Релігійна віра має свої причини формування: соціальні, психологічні та гносеологічні. Соціальні причини створюють систему суспільних відносин, що панують у повсякденному житті і сприяють утворенню віри. Процес розвитку віри містить моменти мінливості та стійкості, руйнування та збереження, кожен наступний етап несе в собі елементи попереднього.

Психологічні причини формування віри включають стан, процеси, механізми суспільної та індивідуальної психології, що створюють позитивні умови для формування віри. Можемо виділити суспільно-психологічні та індивідуально-психологічні причини. Суспільно-психологічні причини - це феномен психології суспільства, сюди ж можемо віднести таке поняття, як менталітет, до складу якого і входять психологічні особливості суспільства: традиції, звичаї, наслідування, механізми навіювання і т. д. До індивідуально-психологічних належать механізми, що знаходять своє відображення в індивідуальній свідомості: переживання, страждання, горе, радість, кохання, страх перед смертю і т. ін. Обидві категорії тісно взаємопов'язані і взаємодіють із соціальними процесами, зокрема мова йде про спілкування.

Гносеологічні причини - це механізми пізнавальної діяльності, що створюють умови для формування релігійної віри, понять, ідей та міфів. Зауважимо, що пізнання завжди є об'єктивним за змістом і суб'єктивним за формою. Механізми пізнання в релігійній вірі присутні як на етапі емоційного пізнання - відчуття, уявлення, сприйняття - так і на етапі абстрактного мислення: поняття, судження та умовиводу. Емоційний бік забезпечує зв'язок свідомості з навколишнім світом, тому на цьому етапі не відбувається усвідомлення сутності сприйнятого, а є тільки відчуття впливу на органи почуттів.

Отже, релігійна віра є феноменом психологічного стану людини, вона реалізується в повсякденному житті, а точніше в повсякденній свідомості, котра не має чіткої критичності стосовно явищ, що сприймаються особисті-

стю. Домінанта в цій сфері належить емоційному та чуттєвому початкам в психологічному стані людини, які впливають на формування цінностей та поведінки особистості. Релігійні почуття виникають тоді, коли віра в об'єктивний зміст релігійних уявлень стає значимою для суб'єкта, який сприймає дані уявлення. Наприклад, Хом'яков О. С. взагалі стверджував, що віра складає рубіж людського внутрішнього розвитку [3:235], але для того, щоб розібратися в даній проблемі психологічних механізмів формування релігійної віри, необхідно розглянути питання, пов'язані з таким поняттям, як мотивація виникнення релігійної віри. Зміст мотиву може бути різноманітний: почуття, інтереси, потреби, впевненість і т. ін. Характерною особливістю мотивів є те, що вони є усвідомленою метою певної діяльності, а також вони насичені різними психологічними моментами і в кожному окремому випадку домінує той чи інший момент.

Людська діяльність та поведінка мають різнопланові сторони, котрим присутні різні специфічні мотиви. Звідси випливає, що релігійність не є винятком і має свої індивідуальні мотиви. Сьогодні більша частина віруючих намагається усвідомити ті причини, що спонукають їх звертатися до віри, тобто мотивувати свою віру в Бога чи будь-які інші трансцендентні явища.

Юнг стверджує, що релігійна віра є великою силою, яка сприяє прагненню людини до цілісності і повноти [4:205]. За Юнгом цю досконалу цілісність і повноту людського "я" можна відшукати в релігійному досвіді, але щоб придбати цей досвід, людині необхідно сформувати свою віру, яка і буде спонукати свідомість до формування релігійного досвіду. Звідси випливає, що віра є шляхом до моральної досконалості, цілісності, віра дає людині можливість стати морально позитивною і цілісною натурою. В наші дні досить часто можна зустріти саме таку мотивацію релігійної віри, наприклад, людина вела аморальний спосіб життя і, зрозумівши цей факт, в своїх пошуках оправдання приходять до Бога, вважаючи, що саме віра в нього надала можливості переосмислити моральні цінності і прийти до правильного способу життєдіяльності.

Наступний тип мотивації досить чітко представив американський психолог Г. Олпорт: це ціннісна мотивація. Так, Олпорт стверджує, що люди, які дотримуються релігійної віри, перш за все, зацікавлені в розумінні світу як єдиного цілого. Одна частка цих людей є "іманентними містичками", тобто знаходить смисл в самоствердженні та активній участі в житті; інші представляють собою "трансцендентних містиків", цей тип людей намагається поєднатися з вищою реальністю шляхом відчуження від життя (монахи, аскети). Віруюча особистість бачить у світобудові єдність і вищий смисл [2:278].

Людей цього типу, з точки зору психології, можна віднести до мислячого типу. Вони намагаються сприймати і оцінювати навколишній світ за допомогою розуму, знайти відповіді на ті питання, що постають перед ними, роблять спробу пояснити об'єктивну реальність за допомогою розумової діяльності. Недостатність наукової обізнаності або ж психологічна неготовність сприймати наукові пояснення певних речей формує умови, за якими саме релігійна віра стає тим механізмом, що задовольняє потреби стосовно тих проблем, котрі цікавлять особистість в даний момент, тобто, ставлячи перед собою проблеми світоглядного характеру, віруюча людина вирішує їх, спираючись саме на такі поняття як віра, Бог і т. і. Це обумовлено яскравістю і образністю релігійних легенд, котрі дуже швидко сприймаються на емоційно-психологічному рівні, що сприяє легкому усвідомленню основних засад і проблем, сформованих в релігії.

Наступний тип мотивації пов'язаний з тим, що віра задовольняє психологічні потреби: надає емоційну розрядку і заспокоєння. Ця категорія віруючих шукає моральної підтримки у Бога, звертається до Христа. Отже, віра стає тим фактором, що допомагає отримати заспокоєння. Досягається це завдяки компенсаторній функції емоцій, яка повинна заповнити ту нішу, що має особа в плані недостатньої кількості інформації, коли ж певна кількість інформації отримується, то послаблюється сила емоційного напруження; така емоційна розрядка, котру отримує віруючий, стає в його очах основним доказом істинності релігійної віри. Особистісні проблеми завжди пов'язані зі значним психологічним напруженням (переживання, дискомфорт і т. ін.), тому створюються психологічні бар'єри, котрі заважають рухатися далі. Віра в цей момент дає можливість відчувати певну емоційну розрядку, що в свою чергу уможлиблює подальший рух людини в потрібному напрямку. Звідси можемо зробити висновок, що віруючі, перш за все, в вірі шукають позитивні емоції, котрі роблять можливим процес денпруження.

У віруючих наступної категорії мотивом виступає віра в спасіння душі. Це найбільш фанатична група віруючих: щоб врятувати свою душу, вони виконують всі вимоги релігії. Їх основна ціль в житті - зробити все так, як вимагає віра, щоб після смерті їх душа обов'язково потрапила до раю і отримала вічне життя.

Досить розповсюдженою є мотивація, яка пов'язана з поняттям традиційності: віра існувала і буде існувати. Якщо людина з дитинства звикла дотримуватися святкування різних релігійних свят, відвідувати церкву і т. д., то зрозуміло, що в подальшому своєму житті вона буде дотримуватися цих обрядів, навіть якщо не буде відчувати необхідності у сповіданні віри.

На сучасному етапі розвитку нашого суспільства можемо констатувати факт появи ще одного типу "віруючих": це люди, які віддають данину моді. Вони відвідують церкву, беруть шлюб і все це тільки тому, що зараз це є пріоритетним явищем, має певний ефект в очах суспільства, але, фактично, їм абсолютно однаково, до якої віри вони належать і найчастіше вони зовсім не орієнтуються в питаннях віровчення.

Отже, в результаті дослідження можна стверджувати, що релігійна віра має свою чітку психологічну структуру: в залежності від домінування психічних елементів, віра має свої види і ступінь глибини. Як будь-яке явище, вона має свій предмет і об'єкт, які тісно взаємопов'язані з інтересами і потребами віруючих. Віра не виникає на порожньому місці, а має цілий ряд причин соціального, психологічного та гносеологічного характеру. Важливим є питання мотивації релігійної віри, де подаються найбільш розповсюджені мотиви, що сприяють формуванню віри у сучасної людини.

1. Лютер М. Проповеди о первой книге Моисея. – М.: Наука, 1987. – 372 с.
2. Олпорт Г. Диспозиционная теория личности // Хьелл Л., Виглер Д. Теория личности. – СПб: Питер Пресс, 1997. – 569 с.
3. Поликопа Р. А. С. Хомяков о роли религиозной веры в истории // Віра і розум. – №3. – 2003. – 235 с.
4. Юнг К. Г. Аналитическая теория личности // Хьелл Л., Виглер Д. Теория личности. – СПб: Питер Пресс, 1997. – 569 с.

Матеріал надійшов до редакції 22.09.03 р.

Наумова Н.В., Мердак А.М. Психологическая структура веры и мотивы её формирования.

В статье анализируются проблемы возникновения, формирования и значимости религиозной веры как феномена человеческой психики, исследуется структура религиозной веры, её предмет, причины и мотивация возникновения религиозных верований.

Naumova N.V., Merdak A.M. The psychological structure of belief and motives of its formation.

The item analyzes the problems of occurrence, formation and the importance of religious belief as a phenomenon of human mentality, the structure of religious belief, its subject investigated, the reasons and motivation of the occurrence of religious beliefs.